

Олексій Капустін

КАПУСТІН Олексій Олексійович – аспірант кафедри історії філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сфера наукових інтересів – інтуїтивізм, філософія життя, екзистенціалізм, неотомізм, феноменологія.

ТЛУМАЧЕННЯ Ж. МАРІТЕНОМ ІНТУЇЦІЇ ЯК ЗАСАДИ ТВОРЕННЯ МИСТЕЦТВА

Формулюючи власну концепцію мистецтва, Ж. Марітен звертається до вивчення природи творчого процесу. Однією із найважливіших складових творчості постає інтуїція, як певна гносеологічна здатність, що уможлиблює виникнення самого задуму майбутнього мистецького твору.

***Ключові слова:** творча інтуїція, духовне несвідоме, автоматичне несвідоме, Просвітлюючий Інтелект, суб'єктивність.*

Інтуїція як вид пізнання є надзвичайно важливим гносеологічним елементом у структурі творчого процесу. Вона постає джерелом появи нового знання, яке виступає основою як наукової, так й мистецької творчості. Саме тому вивчення інтуїції є надзвичайно важливим завданням філософів, психологів та вчених інших сфер знання. Зокрема, дослідження творчої інтуїції є необхідною складовою усвідомлення діяльності митця. Адже таємничий процес продукування творів мистецтва багаторазово описувався в різних наукових дослідженнях, проте багатоманітність сформованих концепцій, що пояснюють цей процес, наводить на думку, що ці пошуки мають бути продовжені. На відміну від науковців природничо-експериментальної сфери, як то психологів чи нейрофізіологів, філософи по іншому розглядають інтуїцію, досліджуючи її у контексті онто-гносеології. Такий оригінальний погляд неодмінно надає знання, яке б не могло бути здобутим іншими дослідниками інтуїції.

***Метою даної статті** є дослідження вчення про інтуїцію видатного французького філософа-неотоміста Жака Марітена.*

Своє розуміння інтуїції Ж. Марітен виражає у зв'язку з обґрунтуванням власної концепції мистецтва у праці «Творча інтуїція у мистецтві та поезії». Приділяючи дослідженню інтуїтивного пізнання значну увагу, Марітен торкається, у контексті впливу інтуїції на творчість,

© О. О. Капустін, 2013

багатьох дотичних до гносеології тем. Так однією з найважливіших сфер, пов'язаних з інтуїцією творчості, є феномен несвідомого. Філософ вживає це поняття в специфічному значенні. Під несвідомим Марітен розуміє процес, який лише на перших етапах недосяжний для споглядання. Після свого розгортання результати несвідомої діяльності стають доступними свідомості. Творча інтуїція є складовою цього процесу. «Поетична інтуїція, наприклад, народжується в глибинах несвідомого, але виходить на поверхню; вона не залишається невідомою поету, навпаки, це його дорогоцінний світоч та перший закон притаманної йому художньої здібності» [4, с.87]. Марітен виділяє два види несвідомого: несвідоме духу та несвідоме тіла (інстинкти, комплекси, витіснені образи тощо). Духовне несвідоме Марітен також називає передсвідомим або музичним несвідомим (апелювання до позиції Платона, який будь-яке витончене мистецтво називав музикою (*mousikē*), тобто мистецтво, яке одухотворене музами), а тілесне несвідоме – автоматичним, глухим або фрейдиським несвідомим (виходячи з теорії З. Фрейда). Ці два процеси несвідомого часто перемежуються та здійснюють взаємовплив одне на одне.

Для унаочнення духовного несвідомого та інтуїції, як його безпосереднього процесу, Марітен наводить багато прикладів цього явища: містичне споглядання, що досягається без допомоги понять через любов; сакральний стан молитви; очищення від дискурсивності за допомогою медитації; естетична насолода від споглядання краси твору мистецтва. Марітен зазначає, що навіть звичайне прийняття людиною рішень супроводжується попереднім досвідомим процесом. При цьому операції розуму не зводиться лише до логічного міркування, а воля – лише до осмислених визначень. «Йому ми повинні визнати існування несвідомого чи передсвідомого, що належить до духовних властивостей душі, розташованого у внутрішній безодні особистої свободи й особистої спраги спробувати та узріти, досягнути та виразити: це духовне, або музичне несвідоме, що володіє специфічною відмінністю від несвідомого автоматичного або глухого» [4, с.89]. Характеризуючи автоматичне несвідоме, Марітен застерігає від обрання цього несвідомого в якості шляху духовного розвитку індивіда. Якщо для інстинктивного рівня, рівня матеріального розуму, автоматичне несвідоме постає як дійсна структура, то для духовного розвитку дане несвідоме не підходить. У разі, коли індивід ставить в основу свого світогляду глухе несвідоме, він слідує хибним шляхом, отримуючи спотворене знання про своє Я. Пояснити такий стан справ можна тим, що у автоматичному несвідомому нівелюється головна засада духо-

вності – свобода. В цій сфері свободу імітують непомірність та сваволя. Дотримуючись своєї концепції мистецтва, Марітен згадує у цьому контексті сюрреалістів, які піддалися спокусі слідувати за глухим невідомим, ігноруючи вивчення та висвітлення істинної сутності духовного світу людини. Французький філософ також згадує слова Г.Г. фон Шуберта про митця, який, не обравши чисте споглядання світу та своєї свідомості, потрапляє у пастку егоїзму, котрий змушує людину саму викликати в собі захоплення, таке необхідне для натхнення, що мав би викликати тільки Бог. Ці слова надзвичайно імпонують релігійному світогляду Марітена.

Розробляючи тему несвідомого, Марітен звертається до історії філософії. Так, Декарт ототожнив душу та акт самосвідомості. Цим він зробив несвідоме чимось таємничим та недоступним для вивчення, так як душевне життя з тих пір представлялося лише як свідомий процес. Тільки З.Фрейд та його послідовники серйозно взялися за вивчення феномену несвідомого та показали можливість існування несвідомого духовного життя (хоча для цих вчених духовне скоріше виступало як психічне у його матеріальному вияві). В цьому Марітен визнає заслугу Фрейда, проте з іншими його положеннями не погоджується. Заглиблюючись далі, Марітен згадує середньовічних схоластів, які розглядали душу людини як субстанцію, відділену від матерії та доступну лише для абстрактного метафізичного вивчення. Питання несвідомого життя душі вони не розробляли, хоча й приймали це у межах свого філософування. Лише у поглядах Фоми Аквінського Марітен знаходить певні положення про несвідоме. Вони випливають з дослідження теологом інтелекту. Це питання вивчав ще Арістотель, який назвав орган, що відповідає за творення ідей та образів, Просвітлюючим Інтелектом (цей термін запропонував Марітен для адекватного перекладу аристотелівського поняття *νοῦς ποιητικός*). Даний інтелект, який Марітен ще називає діяльним розумом, є безмежним джерелом творчої енергії, й по суті він функціонально наближається до інтуїції. Так як Арістотель досить нечітко описав цей Просвітлюючий Інтелект, то його арабські перекладачі стали тлумачити даний інтелект як спільний для всіх людей метаінтелект. Середньовічні схоласти схожим чином розуміли діяльний розум, приписуючи його всемогутньому та наймудрішому Богу. Лише Фома Аквінський зміг відновити початкове значення Просвітлюючого Інтелекту, яке заклав Арістотель. Теолог відштовхувався від того, що людина як істота, якій Бог дав все потрібне їй для пізнання та видозмінення світу, повинна володіти цим діяльним розумом. Без нього будь-яка інтелектуальна, духовна та творча діяльність неможлива.

Спираючись на позицію Фоми Аквінського, Марітен говорить, що Просвітлюючий Інтелект не здійснює безпосереднього пізнання об'єктів; він лише активізує духовність предмета, сприяючи процесу ототожнення розуму з річчю, яку він хоче пізнати. Інший інтелект, інтелект, що пізнає (*intellectus possibilis*), здійснює своє завдання лише у випадку попереднього отримання образів та знань. В цілому Марітен так описує гносеологічний ланцюг: на першому етапі сутність речей (наявна в образах), яка є можливою для пізнання, стає умоосяжною та актуальною у певній духовній формі (прониклива форма або сім'я пізнання) завдяки Просвітлюючому Інтелекту. Надалі умоосяжний зміст речей актуально пізнається розумом, або стає актуальним об'єктом інтелектуального бачення. Тоді інтелект, що стимулюється Просвітлюючим Інтелектом, сам породжує внутрішню духовну форму – тобто поняття. В цей час зміст у понятті, який був вилучений із образів був одухотворений та став об'єктом інтелектуального споглядання. З одного боку, інтелект запліднюється сім'ям пізнання від якого залежить формування ідей. З цих гносеологічних зерен інтелект вирощує свої плоди: поняття та ідеї. Проте з іншої сторони, як зазначає Марітен, інтелект нічого не знає ні про сам процес творення понять, ні про природу понять. Він лише може пізнати їх завдяки рефлекторному зверненню до своїх операцій. В цій думці простежується феноменологічний вплив на Марітена (зокрема, дослідження Гусерля), який доповнював його віталізм (філософія життя Бергсона) та неотомізм (переосмислення вчення Фоми Аквінського). Через цю пізнавальну обмеженість інтелекту стають можливі несвідомі акти та несвідомі ідеї.

Найважливішим для Марітена у вченні Фоми Аквінського про розум був саме Просвітлюючий Інтелект. Цей таємничий елемент свідомості схований від споглядання у несвідомому. Проте саме завдяки його духовному світлу стає можливе формування ідей та понять (вони виводяться з образів, освітлених Просвітлюючим Інтелектом). Подібним чином у сфері несвідомого знаходиться й сам вищезазначений процес, тому пізнати та описати його не видається можливим. Таким чином, на думку Марітена, людина опиняється у агностичній ізоляції стосовно найціннішого елемента свідомості. «Тому ми знаємо (не завжди, звичайно!), що ми мислимо, але не знаємо, як ми мислимо; ще не сформоване та не виражене у поняттях та судженнях інтелектуальне знання представляє собою початкове, до сих пір не виражене видіння, дещо схоже на п'р'істу хмару, що виникла від виливу світла Просвітлюючого Інтелекту на світ образів, – непомітне та ілюзорне,

але, все ж, безцінне начало, що направлено до умоосязного змісту, який потрібно вловити» [4, с.92].

Спираючись на вчення Фоми Аквінського, Марітен будує свою гносеологічну схему еманациї пізнавальних здібностей з душі. Специфіка цієї антропологічної еманациї полягає в тому, що більш довершені здібності еманують першими, після чого еманують менш довершені, користуючись підтримкою перших. Так, спочатку виникає інтелект, який є найважливішим для людини (на думку Фоми Аквінського). За допомогою інтелекту з душі еманує уява. Нарешті, за сприянням уяви з'являється відчуття. «Бо вони існують у людині, щоб слугувати уяві, а через уяву – інтелекту» [4, с.106]. З цього Марітен будує онтологічну схему трьох вимірів реальності. Першим виміром (або, як каже Марітен, колом, спираючись на ілюстровану схему у своїй праці) є світ ідей та понять у стані експліцитної сформованості. Це сфера функціонування розуму, або сфера концептуалізованих зовнішніх проявів розуму. В цьому випадку проглядається великий вплив на Марітена Платона, до якого французький філософ звертається майже так часто, як до Фоми Аквінського та Арістотеля, хоча інколи ця апеляція постає як латентна, проглядаючись крізь погляди Марітена у процесі їх розгортання. Другим виміром виявляється світ образів у стані експліцитної сформованості або впорядкованості зовнішніх проявів уяви. Ця сфера нерозривно пов'язана із зовнішніми відчуттями, без яких не може існувати, так як уява повсякчас використовує інформацію, отриману за допомогою відчуттів. Також тут присутній зворотній зв'язок: уява допомагає людині сприймати зовнішній світ. Мається на увазі здатність уяви надавати індивіду звичні для певних ситуацій смисли, закладені в ньому природою та суспільством (спілкування, сприйняття загальноприйнятих символів, реакція на схожі дії). Виходячи з цих цілей, уява не може також існувати без пам'яті, в якій зберігаються всі ці знання. Третьою сферою постають інтуїтивні дані, отримані за допомогою зовнішніх відчуттів. Останні мають характер майже несвідомого й отримують статус чуттєвого сприйняття (тобто пізнавальний статус, а не просто статус фіксації даних), коли вони інтерпретуються за допомогою пам'яті, уяви та інших внутрішніх відчуттів. Першопочаток пізнавальних сфер, душа, не залишається за межами діяльності індивіда. Навпаки, своїм потужним динамізмом душа впливає на всю гносеологічну тріаду, стимулюючи ефективність її функціонування.

Також Марітен зазначає, що кожна з пізнавальних сфер не замкнута в собі, не ізолювана власними властивостями. Розум, уява та відчуття, взаємодіючи одна з одною, обмінюються інформацією, необ-

хідною для певних пізнавальних операцій. Взаємодіючи з душею, ці сфери надсилають їй енергетичні або духовні імпульси своєї діяльності. Крім цих трьох сфер Марітен також виділяє дві дотичні до них сфери несвідомого: духовне несвідоме або передсвідоме, та тваринне або автоматичне несвідоме. Перше несвідоме охоплює діяльність душі, а друге – інтелектуальне, образне та чуттєве пізнання. Таким чином, ці дві сфери несвідомого можуть у собі містити поняття, ідеї, образи та сприйнятті відчуття. Особливу увагу Марітен звертає на образи, які можуть міститися як у свідомості, так й у автоматичному несвідомому та духовному несвідомому. Аналізуючи природу розуму, Марітен зазначає, що у духовному несвідомому діяльність розуму відрізняється від звичного для всіх продукування логічного інструментарію та формування понять згідно законів раціональності. Це *alter ego* розуму, його приховане життя проходить під гаслом свободи й має характер спонтанного продукування та вільного вибору. «Є у інтелекту й інше життя; в цьому житті він користується іншими ресурсами та іншими резервами вітальності і є вільним – він вільний від функції породження відсторонених понять та ідей, вільний від праці раціонального пізнання та від дисципліни логічного мислення, вільний від регуляції людських дій й від керівництва людським життям, вільний від законів об'єктивної дійсності, яка пізнається та фіксується наукою та дискурсивним розумом» [4, с.108]. Ця свобода інтелекту (інтелект та розум Марітен вживає як синоніми) не є спонтанною чи випадковою. Націлений в цій сфері на творчість, розум стимулюється інтуїцією. У цій сфері духовного несвідомого, де вільно можуть діяти розум, а також уява, що долучається до творчого процесу, й виникає поезія, чи у більш широкому плані – мистецтво. Платон зазначав, що свобода поезії подібна до свободи гри, свободи дитини, свободи уяви. Проте свобода поезії не тотожна жодній з цих свобод, адже вона є свободою творчого духу. Мистецтво не є витвором чистого духу. Мистецтво продукується за допомогою цілісної діяльності душі, розуму, уяви та відчуттів. Й мета митця – постійно повертатись до першооснови, до кореня всіх пізнавальних здатностей, до душі, де сходяться в одній точці інші сфери осягнення людиною світу.

Досліджуючи природу творчого процесу, Марітен зазначає, що інтуїтивні імпульси, які є основою творчості, мають допонятійну сутність, тобто їх не можна звести до чітко осмислених логічних елементів. З іншого боку, ці імпульси вже перебувають у стані певної інтелектуальної актуалізації – вони існують та їх можна досягнути за допомогою мислення. Марітен заперечує проти визначення цих імпульсів

як компонентів, що слугують формуванню понять, передуючи їм, та постаючи як більш прості сутності. Інтуїтивні імпульси існують як цілісні та самодостатні елементи, що не залежать від рефлексивних процесів та мають непонятну природу. Хоча відмітною рисою їх є огорнутість духовним несвідомим. Щоб зрозуміти сутність цього інтуїтивного імпульсу слід звернутись до його витоків. Марітен нагадує, що якщо у ремісника (утилітарні мистецтва) творче начало духу направлено на задоволення практичної потреби, то у митця (витончені мистецтва) воно вільне, так як єдина його мета – творити прекрасне. Тут перед митцем відкривається велика кількість можливих способів реалізації своєї мети. В цьому митець (або, як ще називає його Марітен, слідує елліністичній традиції, поет) подібний до Бога. Особливістю божественного творіння є те, що творча ідея Бога про речі, які він має створити, мають незалежний від самих речей характер. Це відбувається тому, що речей ще не існує й Бог не може спиратися на них, тому ідеї виступають формами творення речей (знову ж таки апелюючи до думки Платона, що ідеї творять речі). «Творча ідея Бога, саме тому, що вона є творчою, не запозичує нічого у речей, оскільки такі ще не існують. Вона ні в якому смислі не формується об'єктом, який вона створює, а виступає виключно формоутворюючою та формуючою» [4, с.110]. З цього випливає, що Бог мислить та продукує лише виходячи з власної сутності, а не з сутності своїх творінь, які ще не виникли. Коли ж Бог бажає пізнати свої творіння, йому достатньо дослідити самого себе, так все створене буття і є Бог. Як не дивно, зважаючи на те, що Марітен був ортодоксальним неотомістом, а отже й відданим католиком, ці думки французького філософа межують з пантеїзмом, де світ, створений Богом, розчинений у Бозі, й відповідно Бог і є світ. «Пізнаючи самого себе в акті мислення, тотожному самій Його сутності та існуванню, Він пізнає свої творіння, які існують у часі та дали початок у часі, але яким Він дає буття у вічному вільному акті» [4, с.110]. Та попри подібність до Бога, митець звичайно не володіє такою могутністю: він не може адекватно пізнати себе, а його творчість здебільшого спирається на вже створені речі. Проте митець має свободу у продукуванні своїх творів, що і є великою перевагою відносно інших сфер діяльності.

Значну роль також грає для митця його суб'єктивність, що позначає унікальну та цілісну особистість, яка пізнає, осмислює та творить. «Я розумію суб'єктивність в її найглибшому онтологічному сенсі, тобто ту субстайну цілісність людської особистості як особливого світу, яка у силу духовності душі здатна підтримувати себе через свої

іманентні акти і яка серед всіх суб'єктів, котрі вона пізнає як об'єкти, осягає саму себе у якості об'єкту» [4, с.110–111]. Марітен чітко відділяє необхідність митця пізнати свою суб'єктивність та пізнати себе у всій цілісності. Французький філософ зазначає, що останнє пізнання скоріше є метою мистиків, які практикують медитації для самозанурення. На відміну від них, митці притримуються споглядання своєї суб'єктивності задля відкриття споглядання світу. Цінним є також положення, що продукування мистецтва передбачає певний інтелектуальний акт (у широкому сенсі, що не зводиться до поняттєвої раціональності), який крім своєї творчої діяльності допомагає віднаходити сутнісну природу митця. Ці дослідження суб'єктивності є важливими, бо, зрозумівши джерело творчості, легше осягнути самі твори. Так як, чим більш близькі творчі доробки митця до його особистості (Марітен називає це «витоки поезії»), тим більше проявляється в них суб'єктивність митця.

Попри необхідність пізнання власної суб'єктивності, митець, як і будь-яка інша людина, зіштовхується з труднощами самопізнання. Вхопити природу суб'єктивності можна лише під час спостереження за феноменами, які функціонують у свідомості. Але, так як ці феномени швидкоплинні, то і пізнання суб'єктивності буде надзвичайно обмежене. Іншим шляхом пізнання суб'єктивності є саморефлексія, тобто рефлексія направлена на процеси свідомості. Проте вона також дає досить поверхневе знання про суб'єктивність. Все ускладнюється ще й тим, що суб'єктивність не можна описати за допомогою понять. Марітен вважає, що єдиним адекватним шляхом осягнення суб'єктивності є пізнання її через рефлексію над пізнанням речей зовнішнього світу. Точніше, не над самим процесом пізнання, а над сприйнятими свідомістю речами. «Оскільки людина сприймає себе самого лише у відображеному вигляді, через своє пізнання світу речей, вона залишається пустою для самої себе, якщо не наповнюється світом; поет пізнає себе лише за умови, якщо речі відзиваються у ньому й у ньому разом з ним пробуджуються від сновидінь» [4, с.111-112]. Тому важливим у цьому контексті є чітке та докладне пізнання зовнішнього та внутрішнього світу не за допомогою поняттєвого пізнання, а за допомогою особливого пізнання, яке Марітен називав темним пізнанням, або пізнанням через афективне єднання. Сутність пізнання митця полягає в тому, що за допомогою інтуїції він розкриває приховану істинну сутність речей. За допомогою знаків та підказок, які надають самі речі, митець відкриває таємниці дійсності, занурившись у процес інтуїтивного спілкування. Але це специфічне пізнання відбувається не загальноприй-

нятим шляхом зовнішнього споглядання об'єктів, а через суб'єктивні переживання та відчуття митця. Марітен навіть зазначає, що знання, які митець отримує шляхом внутрішнього споглядання, мають характер знання, виведеного зі свого особистого самоспоглядання, а не відстороненого знання, отриманого ззовні. Таким чином, інтуїтивні дані про речі постають як невід'ємна частина самого суб'єкту через своє внутрішнє походження. А функція інтуїції у цьому процесі – допомога у відкритті в собі можливостей внутрішнього осягнення дійсності та поєднанні особистості із пізнаними речами. «Все, що поет розрізняє та розгадує у речах, він розгадує та розрізняє не як відмінне від нього, як того потребує закон умоспоглядального пізнання, а навпаки, як невіддільне від нього та від його емоції, та по суті, тотожне йому самому. Притаманна йому творча інтуїція – це нечітке вгадування свого власного Я та речей у пізнанні через поєднання, або через співприродність, яка народжується у духовному несвідомому й приносить свій плід тільки у творі» [4, с.112]. Роз'яснюючи сутність інтуїтивного пізнання, Марітен порівнює його з одкровенням, яке діє лише за певних умов: зосередженості, духовної чистоти, морального налаштування у спогляданні дійсності тощо. З іншого боку, французький філософ протиставляє пізнання як одкровення позиції сюрреалістів – відкриттю могутності надлюдини.

Таким чином, процес творчості за Марітеном є складним явищем, яке для свого найповнішого вираження потребує функціонування багатьох гносеологічних компонентів. Серед них інтуїція посідає одне з провідних місць, адже її основне призначення полягає у наданні людині інформації, котру не може здобути не дискурсивний розум, не емпірично налаштовані відчуття. Для митця, як і для філософа та вченого, інтуїція має надзвичайно важливе значення, тому що інтуїтивний імпульс є основним джерелом творчості.

Література

1. *Марітен Ж.* Избранное: Величие и нищета метафизики / Отв. ред. и сост. Р. А. Гальцева; пер. с фр. В. П. Гайдамака. — М.: РОССПЭН, 2004. — (Книга света).
2. *Марітен Ж.* Знание и мудрость / Пер. с фр. Л. М. Степачева. — М.: Научный мир, 1999.
3. *Марітен Ж.* От Бергсона к Фоме Аквинскому: очерки метафизики и этики / Пер. с фр. В. П. Гайдамака. — М.: Ин-т философии, теологии и истории св. Фомы, 2006. — (Bibliotheca Ignatiana).
4. *Марітен Ж.* Творческая интуиция в искусстве и поэзии – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 400 с.

Капустин А.А.

**«ИНТЕРПРЕТАЦИЯ Ж. МАРИТЕНОМ ИНТУИЦИИ КАК ОСНОВЫ
ТВОРЕНИЯ ИСКУССТВА»**

Формулируя собственную концепцию искусства, Ж. Маритен обращается к изучению природы творческого процесса. Одним из самых важных элементов творчества является интуиция как определенная гносеологическая способность, которая делает возможным возникновение самого замысла будущего произведения искусства.

Ключевые слова: творческая интуиция, духовное бессознательное, автоматическое бессознательное, Просветляющий Интеллект, субъективность.

Капустин А.А.

**«INTERPRETATION OF INTUITION BY J. MARITEN AS BASES
OF CREATION OF ART»**

Formulating own concept of art, Z.Mariten addresses to studying of the nature of creative process. One of the most important elements of creativity is the intuition as a certain gnoseological ability which does possible emergence of the plan of future work of art.

Keywords: creative intuition, spiritual unconscious, automatic unconscious, illuminating intelligence, subjectivity.

Надійшла до редакції 3.04.2013 р.